

УДК 347

DOI <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2022.01.10>

ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВИЙ ІНСТИТУТ ЕМАНСИПАЦІЇ НЕПОВНОЛІТНІХ: ДОКТРИНАЛЬНІ ПІДХОДИ ДО РОЗУМІННЯ СУТНОСТІ

Павлюк Н.М.,*кандидат юридичних наук, доцент кафедри цивільного права та процесу**Навчально-науковий інститут права, психології та інноваційної освіти**Національного університету «Львівська політехніка»**nata_roman@ukr.net**ORCID: 0000-0001-6108-9713*

Павлюк Н.М. Цивільно-правовий інститут емансипації неповнолітніх: доктринальні підходи до розуміння сутності.

У статті розглянуто одну з проблем дієздатності неповнолітніх – емансипацію. Емансипація – складний цивільно-правовий інститут, який став новелою для українського цивільного законодавства, що потребує всебічного вивчення та вдосконалення. Становлення цього інституту обумовлено кількома об'єктивними причинами: швидке зростання сучасної молоді, як з психологічного боку, так і з фізичного; розвинені ринкові відносини, які залучають до участі неповнолітніх; засоби масової інформації, що сприяють поширенню інформації. Враховуючи вищезазначене, на законодавчому рівні цей інститут було введено до Цивільного кодексу України. У зарубіжному праві інститут емансипації набув досить широкого розвитку і розглядається як оголошення неповнолітніх повністю дієздатними до досягнення повноліття, фактичне отримання особою можливості своїми діями набувати права та обов'язки. Характер різних видів емансипації визначається як підставами її виникнення, так й обсягом тих прав і обов'язків, які може набувати неповнолітній. Емансипація має галузевий характер і не поширюється на повний обсяг дієздатності фізичної особи, тобто емансипована особа позбавлена комплексу деяких прав до досягнення повноліття. Інакше кажучи, емансипація може мати повний та частковий характер. Інститут емансипації детально досліджується сучасними вченими з моменту запровадження, проте неоднозначно оцінюється ними. Одні вчені вважають, що він сприяє набуттю неповнолітніми громадянами економічної самостійності, розвитку їх здібностей у трудовій діяльності, що надання неповнолітнім реальної можливості здійснювати цивільні права в повному обсязі – напрямом, який претендує на особливу актуальність у реалізації правової політики держави щодо захисту прав неповнолітніх, інші – що до подібної процедури можна вдатися лише у виняткових випадках.

Ключові слова: правовий статус, дієздатність, цивільна дієздатність, емансипація, інститут емансипації, неповнолітній, цивільні права, обов'язки, батьківська влада.

Pavliuk N.M. Civil law institute for the emancipation of minors: doctrinal approaches to understanding the essence.

The article considers one of the problems of legal capacity of minors - emancipation. Emancipation is a complex civil law institution that has become a novelty for Ukrainian civil law, which needs to be comprehensively studied and improved. The formation of this institution is due to several objective reasons: the rapid growth of modern youth, both psychologically and physically; developed market relations that involve minors; mass media that promote the dissemination of information. Given the above, at the legislative level, this institution was introduced into the Civil Code of Ukraine. In foreign law, the institution of emancipation has become quite widespread and is seen as the declaration of minors fully capable of reaching adulthood, the actual receipt of the person the opportunity to acquire rights and responsibilities. The nature of different types of emancipation is determined both by the grounds for its occurrence and the scope of those rights and responsibilities that a minor may acquire. Emancipation has a sectoral nature and does not apply to the full capacity of an individual, ie an emancipated person is deprived of a set of certain rights to reach adulthood. In other words, emancipation can be complete or partial. The institute of emancipation has been studied in detail by modern scientists since its introduction, but is ambiguously evaluated by them. Some scholars believe that it contributes to the acquisition of economic independence by minors, the development of their abilities in employment, that giving minors a real opportunity to exercise civil rights in full - an area that claims special relevance in the implementation of state legal policy to protect the rights of minors, others - that such a procedure can be resorted to only in exceptional cases.

Key words: legal status, legal capacity, civil capacity, emancipation, institution of emancipation, minor, civil rights, responsibilities, parental authority.

Постановка проблеми. Сучасні держава і суспільство характеризується активізацією руху за визнання прав і свобод людини і громадянина, створення відповідних економічних, політичних та інших можливостей їх реалізації. Демократичність держави та цінність її правової системи визначаються тим, яка роль відводиться особистості, як охороняються, та забезпечуються її інтереси, якими правами вона наділена, та які є гарантії цих прав: Здатність мати, права та самостійно виконувати обов'язки; є необхідною умовою виникнення правового статусу кожної людини.

Системні перетворення, що відбуваються в різних сферах життя нашого суспільства і держави, приведення законодавства у відповідність до міжнародних стандартів не могли не позначитися і на правовому становищі неповнолітнього. Як слушно відмічає С. Белова, реалії сьогодення змусили законодавця по-іншому поглянути на підлітка, побачити в ньому не просто дитину, недосвідчену «людську істоту», яка цілком і повністю залежить від волі батьків, а визнати за ним цілий комплекс цивільних прав та обов'язків, здатність бути самостійним суб'єктом цивільних правовідносин [1, с. 3]. Набуттю неповнолітніми громадянами економічної (майнової) самостійності, розвитку їх здібностей та навичок участі у трудовій та підприємницькій діяльності сприяє інститут емансипації, існуюче нормативне регулювання якого позначило безліч проблем, пов'язаних як з розумінням сутності цього інституту, так і з механізмом реалізації права на емансипацію.

Актуальність. Інститут емансипації виник більше двох тисяч років тому в Римській імперії і став одним із тих правових явищ, які успішно використовуються у світі й нині. Його першочергове значення, як ритуалу звільнення осіб від батьківського піклування, в сучасному світі знайшло своє призначення в процедурі надання повної цивільної дієздатності неповнолітнім [9, с. 57-62].

Необхідність у правовому врегулюванні надання повної цивільної дієздатності неповнолітній особі була зумовлена, насамперед, переходом до ринкової економіки, потребою узгодити законодавчі норми щодо обсягу цивільної дієздатності неповнолітньої особи та її можливості бути самостійним учасником цивільних правовідносин [7, с. 16].

Інститут емансипації є достатньо новим явищем для цивільного законодавства України. Його необхідність, на думку В. Дешко, була продиктована стрімким розвитком суспільних процесів, зміною економічної ситуації як в Україні, так і в усьому світі, формуванням нових форм господарських відносин та підприємництва, виникненням

нових інформаційних технологій та дистанційних форм працевлаштування, загальною спрямованістю нашої держави на дотримання європейських стандартів в галузі регулювання та захисту прав людини, в тому числі неповнолітньої особи, та й загалом – прагненням до економічної автономності неповнолітніх від батьків [4, с. 16-18]. Таким чином, значимість інституту емансипації для неповнолітніх полягає в тому, що вони отримують можливість задовольнити потреби в самоствердженні та самореалізації, сформувати почуття впевненості в собі, що дозволить їм надалі справлятися з життєвими негараздами. Надання неповнолітнім реальної можливості здійснювати цивільні права – напрямок, який претендує на особливу актуальність у реалізації правової політики держави у сфері захисту прав неповнолітніх [5, с. 3-4].

Метою цієї статті є здійснення теоретико-правового аналізу особливостей цивільно-правового інституту емансипації неповнолітніх.

Аналіз наукових досліджень, якими започатковано розв'язання даної проблеми.

Окремі аспекти надання повної цивільної дієздатності та визначення сутності такого поняття, як емансипація, розглядалися у працях таких українських вчених, як Є. Андреев, Н. Бондаренко-Зелінська, С. Букшина, О. Дзера, А. Довгерт, С. Гринько, В. Грибанов, І. Жилінкова, М. Логвінова, А. Мілевський, О. Підпригора, З. Ромовська, І. Спасибо-Фатеева, М. Саградян, С. Фурса, Ж. Чорна, Я. Шевченко та багато інших, що дає змогу стверджувати, що в Україні вже є значна теоретична і практична база напрацювань в цій галузі. Проте, в цілому інститут емансипації й досі залишається мало дослідженим в Україні а питань у цій сфері залишаються дискусійними та потребують детального аналізу

Проте в цілому інститут емансипації залишається й досі мало дослідженим в Україні, особливо це стосується вивчення досвіду європейських країн.

Виклад основного матеріалу. Для того щоб особа мала право повністю розпоряджатися своїм майном, бути учасником цивільних правовідносин, самостійно вчиняти правочини, вступати у відносини з іншими учасниками вона неодмінно повинна бути наділена правоздатністю і дієздатністю. Дієздатність є умовою активної участі громадянина у цивільних правовідносинах. Володіти дієздатністю – означає мати здатність особисто вчиняти різні юридичні дії: укладати договори, видавати довіреності тощо, а також відповідати за заподіяну майнову шкоду (ушкодження або знищення чужого майна, ушкодження здоров'я тощо), за невиконання договірних та інших обов'язків. Категорія дієздатності громадян представляє велику цінність через те, що є юридичним засобом вираження свободи особи-

стості у сфері майнових та особистих немайнових відносин.

На відміну від правоздатності, дієздатність залежить від певних індивідуальних якостей людини: віку та стану душевного здоров'я, оскільки ці фактори характеризують певний рівень інтелекту, волі, життєвого досвіду. Для самостійної участі у цивільних правовідносинах людина повинна розуміти значення своїх дій, усвідомлювати їх (інтелектуальний критерій), керувати ними (вольовий критерій), нести самостійну відповідальність (бути деліктоздатною) або не брати участь у цивільних правовідносинах та визнаватись недієздатною внаслідок психічного розладу (медичний критерій). Саме тому Цивільний кодекс України виявляє диференційований підхід до обсягу дієздатності.

Повну цивільну дієздатність має фізична особа, яка досягла 18 років (повноліття). Разом із тим цивільне законодавство України передбачає винятки із цього правила, коли повна цивільна дієздатність може бути надана фізичній особі до досягнення нею повноліття.

Це пов'язано з тим, що сучасне суспільство характеризується прискоренням процесу акселерації підростаючого покоління. Більшість вчених вважають, що він охоплює не лише фізичний, а й інтелектуальний розвиток сучасної молоді. Сучасні діти в середньому інтелектуально розвиненіші, ніж їхні однолітки в недавньому минулому. Розумовий розвиток дітей піддається все більшій інтенсифікації, оскільки збільшується обсяг і ускладнюється зміст шкільних програм, дуже багато інформації несуть радіо, телебачення, комп'ютерні технології та інші засоби масової інформації. У сучасному світі завдяки збільшенню психологічних впливів та зростанню моральних вимог відбувається прискорене духовне дозрівання особи. Все більше молодих людей, які не досягли повноліття, вступають у трудові відносини. Також з розвитком ринкових відносин з'явилися тенденції збільшення числа неповнолітніх, які мають те чи інше відношення до підприємницької діяльності. Широка участь неповнолітніх у підприємництві вимагає більш повного захисту як їхніх законних інтересів, так й право і законні інтереси інших учасників, сприяючи цим стійкості цивільно-правового обороту.

Як слушно відзначає Н. Ортинська, динаміка людських взаємин спричиняє трансформацію правової реальності, яка викликає зміни у правовому статусі неповнолітніх, які, із властивим цій категорії не повною мірою сформованим, але незаангажованим правовим мисленням та правовою свідомістю є тим елементом, що досить швидко сприймає та акумулює новітні інтенції життя, швидко відповідає на виклики глобалізованого середовища [11, с. 12].

Оголошення неповнолітнього повністю дієздатним отримало назву «емансипація». Цей своєрідний термін, який походить від латинського «*emancipatio*», прийшов в нашу правову систему та інші правові системи зарубіжних країн з римського права, в якому під терміном «емансипація» розумілося звільнення сина чи дружини від законної влади і авторитету (*patria potestas*) глави сім'ї [6, с. 8].

Етимологія слова «емансипація» означає правовий механізм звільнення (або розширення прав і свобод) від якої-небудь соціальної залежності, гноблення, скасування якихось обмежень, упереджень і застосовується не тільки у випадку звільнення неповнолітніх від опіки та піклування з боку батьків або інших уповноважених осіб. Так, термін «жіноча емансипація» зазвичай використовується для позначення процесу звільнення жінок від усіх видів соціально-політичної та економічної експлуатації, руху, метою якого є забезпечення свободи самореалізації та саморозвитку жінок, а також рівний доступ до суспільних ресурсів.

У загальному вигляді емансипація може розглядатись як набуття особою цивільної дієздатності у повному обсязі. Однак на відміну від самої дієздатності (як здатності особи своїми діями набувати для себе цивільних прав та обов'язків), емансипація не є здатністю або властивістю, що притаманна самій особі, а є процесом набуття особою цих якостей. У зв'язку з цим поняття «емансипація» пов'язане з визначенням таких моментів, як процедура, час та умови набуття особами цивільної дієздатності у повному обсязі [11, с. 114].

Г. Джумагазієва визнає емансипацію неповнолітнього його суб'єктивним правом, яке, як і інші права неповнолітніх, вимагає задіяння системи послідовно організованих юридичних засобів, які гарантують реальну можливість реалізації та захисту суб'єктивних цивільних прав та законних інтересів, а також створення цілісної системи правового регулювання цих відносин [5, с. 4].

С. Белова пропонує право на емансипацію розглядати як міру можливої поведінки, суб'єктивне регулятивне цивільне право. З моменту заперечення цього права батьками (законними представниками) неповнолітнього (незгода на емансипацію) у неповнолітнього з'являється охоронне суб'єктивне цивільне право (право на захист) [1, с. 3].

Багато хто з юристів, характеризуючи інститут емансипації неповнолітніх, схиляється до думки, що цей інститут має бути лише виключенням з загальних правил, що він призначений законом для окремих громадян неповнолітнього віку, психосоціальна зрілість котрих досягла певного рівня. Так, С. Букшина вважає, що однакове з дорослими правове становище емансипованих підлітків

проявляється й у рівній з ними відповідальності за свої дії, що вимагає дуже ретельного підходу до визнання підлітків емансипованими, оскільки не всі вони готові звалити на свої плечі, що ще не зміцніли, разом з самостійністю відповідні їй обтяження [2]. У виникаючих для неповнолітніх, визнаних емансипованими, обтяженнях (зокрема самостійної цивільно-правової відповідальності) закладено перешкоду, яку можуть подолати лише підготовлені для цього підлітки, тому ця обставина має спонукати осіб, які приймають рішення про емансипацію підлітка, ретельно ставитись до з'ясування всіх обставин [2].

Але як визначити чи достатньо зрілою є особа, яка бажає бути емансипованою, єдності у поглядах науковців немає. Якщо одні автори вважають, що перед процедурою емансипації підліток зобов'язаний бути обстежений у психолога, то інші заперечують проти цього, аргументуючи це тим, що неможливо сформулювати відповідні питання для такої психологічної експертизи. Залишається відкритим й питання про обсяг прав і обов'язків, які надаються емансипованій особі.

Немає єдиної думки серед фахівців й щодо питання, чи продовжувати вважати емансипованого неповнолітнього дитиною чи ні. Так С. Буткіна вважає, що з емансипацією пов'язані зміни лише в окремих цивільних та сімейних правовідносинах, а в іншому особа продовжує залишатися дитиною і має всі пов'язані з цим права [3, с. 27].

Схожу думку висловлює й Н. Ортинська, котра зазначає, що емансипація має галузевий характер і не поширюється на повний обсяг дієздатності фізичної особи, тобто емансипована особа позбавлена комплексу деяких прав до досягнення повноліття [11, с. 12].

Інші дотримуються протилежної позиції, посиляючись на ст.1 Конвенції про права дитини [8], відповідно до якої дитиною є людська істота, яка не досягла 18 років, якщо за законом, який застосовується до цієї дитини, вона не досягне повноліття раніше, тобто усі питання, пов'язані з дієздатністю неповнолітніх до 18 років, розглядаються країнами самостійно відповідно до національних традицій та вимог економічного розвитку країни. А отже процедура емансипації, яка надає неповнолітньому статусу повністю дієздатного, виводить його з категорії «дитина».

Висновок. Отже, вироблене наукою вчення про правосуб'єктність, аналіз норм чинного законодавства дозволяють говорити про правову природу емансипації як цивільно-правовий стан особливого роду, що визначає юридичні позиції конкретного індивідуума. Правове значення емансипації полягає в тому, що вона є невід'ємною властивістю, що характеризує особистість як таку і впливає на виникнення, зміну та припинення майбутніх правовідносин [2, с. 9]. Суть

емансипації полягає в тому, що неповнолітній переходить з категорії громадян, які мають часткову цивільну дієздатність у категорію суб'єктів повністю дієздатних і тому в цивільно-правових відносинах він прирівнюється до повнолітніх громадян, зберігаючи при цьому свій фактичний соціальний статус.

Потреба достроково визнавати деяких неповнолітніх повноцінними учасниками цивільних правовідносин зумовлена реаліями сучасного світу, що швидко розвивається, який вимагає від людини бути гідним і успішним членом суспільства. З цієї причини держава регулює суспільні відносини за допомогою видання загальнообов'язкових правил поведінки — правових норм, сутність яких визначається економічним ладом у суспільстві, досягнутим рівнем моралі, правосвідомості, політики, науки та техніки, тобто досягнутим рівнем цивілізації. Регулювання ринкової економіки та, як наслідок, можливість емансипації говорить про прояв рівня культури сучасного суспільства, що впливає на суспільні відносини. Наше суспільство йде шляхом встановлення моральних підвалин, розвитку духовних цінностей, прав і свободи людини і громадянина; це означає, що кожен вільно може вибрати рід занять, діяльності. Тому для неповнолітнього, який здійснює трудову чи підприємницьку діяльність, держава встановила певне заохочення у вигляді здатності стати повноцінним та самостійним учасником цивільних правовідносин, не чекаючи вісімнадцятирічного віку [2, с. 33]. Отже, інститут емансипації є не лише правовим, а й соціальним явищем, який визначає правовий та соціальний статус неповнолітнього, його місце в суспільстві.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Белова С. Н. Право несовершеннолетнего на эмансипацию и его гражданско-правовая защита : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03: Волгоград. 2007. 227 с.
2. Букшина С. В. Эмансипации несовершеннолетних граждан. монография. Барнаул. 2008.
3. Буткина С. Эмансипация: Проблемы и перспективы. *Хозяйство и право*. 2006. № № 27, 28.
4. Дешко В.В. Институт эмансипации: особенности национального правового регулирования та досвід країн ЄС. *Молодий вчений*. 2019. № 11 (75). С.16-18.
5. Джумагазиева Г. С. Осуществление имущественных и личных неимущественных прав несовершеннолетних в гражданском праве: автореф. дис. ... канд. юрид. наук 12.00.03. Астраханский государственный университет. Краснодар. 2010. 24 с.
6. Качур В. О. Природні умови обмеження правосуб'єктності фізичних осіб у Стародавньому

- Римі . *Часопис Київського університету права*. 2010. № 3. С. 8-12.
7. Ключковська Н. Підстави та порядок надання повної цивільної дієздатності неповнолітній особі. *Підприємництво, господарство і право*. 2018. №7. С.16-22.
 8. Конвенція про права дитини від 20.11.1989. URL: rada.gov.ua.
 9. Мілевський О, Мілевська А. Інститут емансипації за римським та сучасним цивільним правом. *Підприємництво, господарство. і право*. 2018. №5. С.57-62.
 10. Міщенко М.В. Умови та порядок надання неповнолітнім повної цивільної дієздатності. *Право та інноваційне суспільство*. № 1 (4). 2015. С. 114-120.
 11. Ортинська Н. В. Правовий статус неповнолітніх: теоретико-правове дослідження: автореф. Дис. ... д-ра юрид. наук. 12.00.01. Національний університет «Львівська політехніка». Львів. 2017. 39 с.